

УДК 9301: 94 (477.8)

ТКАЧУК П.П.

БУРАКОВ Ю.В.

ЛИСТИ НІМЕЦЬКО-НАЦИСТСЬКИХ СОЛДАТІВ ЧАСІВ РОЗГРОМУ АРМІЇ ФЕЛЬДМАРШАЛА ПАУЛЮСА ПІД СТАЛІНГРАДОМ

У музейній колекції Львівського історичного музею містяться 26 листів німецьких офіцерів і солдатів із оточеної під Сталінградом армії фельдмаршала Паулюса [1]. Німецький транспортний літак, можливо останній, в якому знаходився мішок з листами фронтовиків, вирвався із сталінградського оточення, однак до місця призначення не долетів – був збитий партизанами Ровенщини. Після війни листи, разом з іншими трофейними матеріалами, були передані на зберігання у фонди Львівського історичного музею. Певний час директором музею був відомий партизан Ровенщини, Герой Радянського Союзу Терентій Федорович Новак. У період комуністичного тоталітарного режиму багато історичних пам'яток через заідеологізовані штампи, дошкульну цензуру не могли потрапити до експозиції музею, тому не описувалися, не вивчалися й знаходилися у запасниках, подалі від людського ока.

Листи німецьких солдатів і офіцерів зберігаються у багатьох музейних та архівних збірках світу. Окремі публікації їх відбувалися ще в роки Другої світової війни й мали відверто пропагандистський характер. Вперше наприкінці 1941 р. листи зі Східного фронту були опубліковані у нацистській Німеччині із передмовою самого

Ткачук Павло Петрович, доктор історичних наук, професор, начальник Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Бураков Юрій Васильович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії (військово-історичних досліджень) Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів

© Ткачук П.П., Бураков Ю.В., 2015

Геббельса, що вказує на значення цього виду джерел для інформаційно-психологічної війни. Це була збірка сфальсифікованих текстів антибільшовицького змісту. Після війни були окремі публікації епістоляріїв часів війни у ФРН, СРСР. Проте широка публікація листів окупантів розпочалася порівняно недавно. Так, у 2013 р. великий комплекс епістолярного спадку німецьких солдатів та офіцерів опублікувала волгоградська дослідниця, доктор історичних наук Н.Е. Вашкау [2]. Вона справедливо зазначає, що приватні, особисті свідчення війни не були раніше затребувані суспільством. Повинна була відбутися природня зміна поколінь, змінитися суспільно-політичні настрої у світі, щоб таке суцього приватне джерело, як листи з фронту, не лише стали окремим відкриттям для родини, але і виступили повноправним свідком внутрішнього стану людей, що знаходилися у пеклі Другої світової війни [2, с. 3–4].

Епістолярні джерела довгий час практично не помічалися історичною наукою, не використовувалися і навіть не згадувалися у виданнях, присвячених Другій світовій війні. В центрі уваги військових істориків знаходилися спогади, щоденники полководців, а джерела знизу, якими є листи фронтовиків, не вписувалися у бравурні описи великих перемог.

Звернення до історії повсякденності, а головне – розробка методології вивчення повсякденності відкрило нові грані Другої світової війни. Тут доречно згадати про телепередачі (телефільм «Солдатські мемуари», 1976 р.), започатковані відомим письменником Костянтином Сімоновим, про простих солдатів війни, які набули значної популярності у населення тогочасного Радянського Союзу.

З листів, які знаходяться у фондовій збірці музею Львівського історичного музею, можна проаналізувати стан німецьких вояків у найгарячіший період – завершення розгрому фашистських військ у Сталінградському котлі. Кореспонденція датована періодом 4–12 січня 1943 р. (нагадаємо, що операція радянських військ з ліквідації оточеного ворожого угруповання розпочалась 10 січня 1943 р.). До повної капітуляції оточеної армії фельдмаршала Паулюса (2 лютого 1943 р.) залишалося зовсім недовго.

Багато листів мають настільки особистий, приватний характер, що їх можна прочитати лише із усвідомленням того, що авторів давно немає у живих. У листах багато лірики, деяких таких моментів, які відомі лише кореспондентам. Смуток за рідними, коханими, домівною проходить червоною стрічкою через ці послання з чужини. Автори – по суті жорстокі і цинічні воєнні злочинці, які прийшли на Схід вбивати, руйнувати, палити; однак і в них залишилися риси людяності (принаймні любові до своїх рідних).

Епістолярні джерела є, мабуть, унікальними і щирими масовими свідченнями того часу, які відбивають повсякденне життя на фронті. Саме побут найбільш яскраво виявляє закономірності, загальні риси солдатської психології. Як правило, людей на передовій хвилювали одні й ті ж життєві питання, про що зокрема свідчать їхні листи додому.

Навряд чи інший корпус джерел з історії війни є настільки чисельним, особистим і суб'єктивним, як листи. Але одночасно епістолярні джерела ставлять перед дослідником проблеми автентичності, межами впливу цензури і самоцензури, критики джерела (внутрішньої і зовнішньої), вибору методів обробки та аналізу цього масового джерела. Важливим питанням є репрезентативність джерела і можливість на цій базі робити висновки. І, нарешті, наскільки це джерело точно, об'єктивно і з належною повнотою відповідає на питання, які ставить дослідник: про злочини вермахту, прихильність націонал-соціалізму, усвідомлення провини за власну участь в окупації чужої землі і т. д.

Листи з фондової групи «Архів» Львівського історичного музею досить повно розкривають особливості повсякденного життя німецьких солдатів на фронті. Серед побутової повсякденності особливими періодами є народження і смерть людини, початок і кінець життя. Без сумніву, ніде так смерть близько не підходить до людини, як у зоні бойових дій. Там смерть чатує на людину у будь-який момент: випадковий постріл з рушниці, артилерійський обстріл, бомбардування тощо. На фронті людина потрапляє в особливі, незвичні для нього умови, які відбиваються на усіх аспектах його окопного життя. В цьому сенсі набуває особливого значення епістолярний зв'язок фронтовика із рідним домом.

У фронтових листах німецьких солдатів міститься різнобарвна палітра духовного стану кореспондентів. Звернення до них дозволяє виявити стійкі дискурсивні практики, властиві воєнному часу, тому суб'єктивність у викладі подій тут виступає як позитивна характеристика листів, яка допомагає зрозуміти психологію людини на війні. Недоліком таких джерел можуть бути замовчування, спотворення, неточності, обумовлені, у тому числі, і настроєм людини, оглядкою на цензуру. Тексти фронтових листів з колекції львівського музею зафіксували уявлення про воєнну дійсність, яка формувалася у повсякденному окопному житті на Східному фронті.

Сталінградська битва фіксує певну, переломну стадію Другої світової війни. Вона займає значний проміжок часу і характеризується рядом специфічних для неї особливостей, зокрема вкрай запеклим й завзятим характером з обох сторін, що призвело до повного руйнування міста на Волзі та численних людських жертв. Розвиток цієї битви пройшов стадії від успішного наступу німецько-нацистських військ, впертої важкої оборони міста радянськими військами й переходу їх до блискавичного контрнаступу та розгрому армії фельдмаршала Паулюса.

Сталінградська битва стала своєрідною моделлю динаміки масових настроїв і поведінки воїнів у гранично екстремальній обстановці на межі життя і смерті, в якій вирішувалася доля ключових цінностей воюючих сторін, доля не лише окремих людей, а й цілих народів. Фронтові листи надають можливість застосування ефективного компаративного аналізу психологічного стану і морального духу воїнів. Варто звернути увагу на метод порівняння листів-фронтовиків з обох протилежних сторін[3].

Джерелознавчий аналіз знайдених у Львові листів Другої світової війни дозволяє зробити висновок про їхнє непересічне значення. Їх слід рекомендувати для подальшого наукового вивчення та застосування у практиці історичного дослідження. Слід зауважити, що у вітчизняній історичній літературі, в основному, аналізуються листи радянських комбатантів з різноманітних аспектів окопного життя. У той же час недостатньо вивчаються листи з протилежного боку – комбатантів ворожої армії, не проводилися

співставлення епістоляріїв обох сторін, не розглядалася проблема в сфері джерелознавчого синтезу, існують суттєві дослідницькі прогалини у вивченні фронтової повсякденності, зокрема в період визволення України від німецько-фашистських загарбників.

Пропонуємо публікацію шести з 26 листів із фондів Львівського історичного музею. Автори мають різний рівень освіти, життєвий досвід та психологічну загартованість. Публікація відкривається листом Ганса Шуслера до Лотти Штефан від 05 січня 1943 р. На відміну від інших листів колекції в цьому листі надзвичайно багато граматичних і синтаксичних помилок. Автор дуже емоційно викладає текст, не ставить розділові знаки, пише так, як говорить: з повторами, уривками, не звертаючи увагу на правопис. Інші листи теж мають свою специфіку. Серед них є короткі за змістом, дуже чіткі. Є і розлогі, з подробицями життя. Частина листів написані готичним письмом. Деякі виконані олівцем, зустрічається червоне чорнило (мабуть, із природних барвників). Серед 26 листів є один на французькій мові (він друкується за номером 2). П'ятий і шостий лист від одного автора – ефрейтора Ервіна Ціхона до сестри Магди, який змушений був в силу воєнних обставин перервати написання попереднього листа, а потім відправив додому авіапоштою відразу два. Листи подаються повністю, без купюр та скорочень.

Висловлюємо подяку за кваліфікований переклад науковому співробітнику Навчально-наукового центру мовної підготовки Національної академії сухопутних військ Г.М. Батищевій, яка не лише переклала, а й звернула увагу на психологічні особливості авторського тексту.

Лист №1

Повітряна польова пошта Фройляйн Лотта Штефан
Гарнберг / Баден Готель Зонне
від Г. Шуслер

В полі, 5 січня 1943.

*Лотто, поклади мені таблетки сахарину,
бо кава гірка без цукру.*

Я люблю тебе єдину, твій Ганс!

Моя люба, найкоханіша Ліло!

Лотто, я вислав мамі 200 марок.

Кохана, мушу написати тобі кілька рядків через те, що мої туга та сум за тобою такі великі, що не висловити словами. Знаєш, Лотто, ми сидимо зараз і чекаємо кращих часів, сподіваємось, що вони настануть незабаром, бо ми вже дуже давно не отримували пошти від вас; та я знаю, що це залежить не від вас. Ми мерзнемо, але і це ми повинні витримати задля нашої дорогої батьківщини.

Повір, моя кохана, ніде немає такої краси, як удома, я вже радію тому часу, коли я отримав би відпустку, якщо б не погіршилась обстановка, і приїхав би до тебе; але все це триватиме аж до травня, поки настане той час. Моя найкоханіша, ми охоче чекаємо, бо ми обоє маємо схожу долю; та ми чекаємо, коли настане час и ми зустрінемося знову.

Кішечко люба, я знаю, як важко чекати так довго; але, глянь, кохана, коли я знову буду поруч з тобою, ми забудемо ці довгі часи очікування, коли ми не могли бачитись. Ліло, я хочу все наздогнати, що ми довгий час пропускали.

Знаєш, Лотто, вітри роблять нас трохи дикими; але коли зустрінемося, забудеться ця пустеля і все, що було; тоді побачимо людей і знову зможемо спілкуватись. Знаєш, люба кішечко, ми стали тут великою сім'єю, але це не так, як вдома, так бракує ваших милих рук. Лотто, я вчора ввечері до 21 години штопав свої рукавиці. Що робити, кохана, коли ваших рук немає, залишається цю роботу виконувати самому, доки не опинюсь знову біля тебе. Кохана, ми тоді посидимо ввечері у затишку разом і поговоримо про минуле.

Кохана, я часто думаю про той гарний час, коли я був з тобою, з твоїми мамою і татом, які стали для мене майже рідними батьками, повір мені, Лотто. Вдома я не мав такого милого життя, як з твоїми мамою і татом. Я був розпусником до того часу, як познайомився з тобою, але зараз, навпаки, в мене тільки ти перед очима, мої думки лише про тебе, єдину; я ніколи не забуду того часу, який провів із тобою, бо люблю тільки тебе всім серцем. Мое пронизливе кохання, ти знаєш, як я тебе кохаю і не маю права тебе втратити. Кохана, колись настане той день, коли ми зможемо стати вдвох щасливими та задоволеними. Лотто, ти повинна зробити мене щасливим, бо без тебе мое життя порожнє і я нещасливий.

Кішечко люба, я знаю, що мені не треба ні про що турбуватися, бо ти залишишся для мене назавжди найкращою, бо ми чудово проведемо разом час, як вже проводили його раніше. Лотто, як би я хотів, щоб уже настав той час, щоб я отримав задоволення; все повториться, коли я так думаю, то вважаю, що ти поруч і розповідаю тобі все те, про що зараз пишу. Кохана, колись я буду з тобою, все буде так, як було, і ми зможемо кохатися і цілуватися, як вимагає наше серце.

Ліло, я хочу весь день дивитися на твоє обличчя, бути поруч з тобою, хочу все встигнути і наздогнати те, що було давно пропущене. Кохана, знову крихітна мила кімнатка, тільки ми удвох, ми кохаємось, аж доки не засинаємо від втоми. Кохана, як буде чудово, коли я прокидаюсь вранці, а ти поряд зі мною, і ми можемо робити, що заманеться, бо я хочу проводити свій час приємно тільки з тобою, ти знаєш, як було все гарно в м. Danurischengen, Neilbrunn та Ulm, бо саме з тобою я цілком щасливий і задоволений.

Прекрасна Лотто, коли я буду з тобою, ми робитимемо все, що нам приносить радість і нічого не пропустимо. Лотто, на жаль моє перебування закордоном затягується, але мама з татом теж повинні там бути, бо вони радітимуть так само, як і ти, коли я вернуся; але час належатиме лише нам двом, ми проведемо гарно час десь цілком удвох, у щасті й коханні, коли я буду з тобою, ми все обговоримо, моя люба кішечко.

Буду закінчувати, сподіваюсь, що ці рядки ви отримаєте такими ж здоровими, як я їх вам відсилаю. Надіюсь, що мама, тато і Бубі ще здорові. Мої сердечні вітання, гаряче цілую і кохаю багато разів – твій Ганс.

(Сердечні вітання мамі і татові).

Лист №2

6 січня 1943.

Люба мамо!

Я сподіваюсь, що ти здорова! Я навчився розуміти важкі дні, наприклад, суп і сухий хліб в обід щодня. І це тому, що не завжди долітають літаки до нас, щоб доставити необхідне. Зараз я думаю, що все налагодиться. Зима швидко мине, і вітер принесе зміни. Я можу тобі сказати, що я здоровий і

у мене все гаразд. Кілька марок, які я знайшов у портфелі, можуть стати тобі в нагоді. Сподіваюсь, що вони ще дійсні.

Наш сад досі на старому місці, сподіваюсь його ще раз побачити весною. Якщо все буде нормально, я повернусь, мій термін закінчується 10 січня. Чекаю від тебе новин.

З найкращими побажаннями, твій маленький Марсель.

Лист №3

Польова пошта (авіа)

Фройляйн Еммі Бірбаум Потсдам Кривікштрассе 5

від Ю. Вехель

В полі, 5.1.1943

Моє кохане, маленьке чортеня!

Хочу послати тобі сьогодні знак про те, що я живий. Справи у мене відносно добре йдуть, і це головне. Цим навіть можна бути задоволеним.

Коли бачиш бідних хлопців, які поранені або мають обморожені кінцівки, то думаєш, що краще б померти одразу.

У всьому іншому нічого не змінюється, не відбувається мало чого нового. Досі не прийшла пошта. Погода в новому році дивна. Вчора була відлига, а сьогодні знову мороз – 25 градусів. В даний час єдине заняття вдень «ганяти» вошей і чекати на обід.

Паперу для листів тут теж бракує, тому доводиться закінчувати.

На сьогодні прощаюсь, шлю вітання і поцілунки з надією, що вони долетять до тебе, цілком здорової.

Твій Юрген, який постійно думає про тебе.

Лист №4

Польова авіапошта

Флоренц Міхель Ларгенцель

через Hünfeld / Hess-Hass

від сфрейтора А. Міхеля

12.1.1943

Дорогі батьки! Дорогі брати і сестри!

Маю невеликий перепочинок. Останні новини від Вас я отримав надзвичайно швидко. Новорічні вітання від Клари написані 26 грудня, лист проштампований 27 грудня, а

З січня він був уже тут. Рівно 8 днів. Сподіваюсь, що мої листи до Вас доходять так само швидко. А якщо якийсь лист загубиться, не переживайте, все буде добре. Можливо, не так, ніж ми б цього хотіли, але так, щоб ми були задоволені. Наш бункер до сих пір ще добре обігривається, так що я навіть не дуже змерз. Хоча деколи буває дуже вітряно і холодно, північно-східний вітер дує так, що мої вуха скручуються. В цілому бувають і гірші температури, майже як у Вас в Рьоні. Завтра рік, як я воюю. Перша зима минула, і ця мине.

Отто Кімпель лежить в лазареті. Що з ним? Він мені писав і я давно відписав йому, а потім нічого більше про нього не чув. Сподіваюсь у нього все в порядку.

Фотографія з весілля мене дуже порадувала. Всі такі здорові та веселі. Це єдина моя фотографія, де ви усі разом. Я сподіваюсь вас усіх побачити знову у відпустці. Це можна ще довго чекати, але я буду.

Бувайте, всього доброго. Із сердечними вітаннями – Ваш Антон.

Лист №5

від сфрейтора Ервіна Ціхон

Польова пошта

Фройляйн Магдалене Ціхон

Кьоніггютте Верхня Сілезія

Шаругопштрассе, 3

На сході, 10 січня 1943

Моя дорога Магдо!

Я сьогодні знову відправив авіапоштою листа додому і тітці Анні та дядькові Емілю з нагоди річниці смерті нашої дорогої бабусі. Я маю можливість писати і хотів би написати кілька рядків і тобі.

Мій настрій відучора дуже покращився, все ж сьогодні неділя, Господній день. Проте, як каже мій товариш, я «кричу від радості, замучений до смерті!». Це дійсно так, бо надто швидко змінюється мій настрій; я можу лише сказати, що останнім часом у мене постійно хороший настрій. Я багато думаю про вас, про вашу любов, яка мене огортає, і відчуваю себе повністю захищеним нею. Ваші думки весь час про мене, і це мене тішить.

Навіть коли ваші листи не можуть знайти дорогу до мене, то мої приходять до вас регулярно, майже щодня, тому ви не можете скаржитись, що нічого не чули про мене.

І головне, що ви отримуєте мої листи, тому я знаю, у вас не може трапитись нічого поганого. А ти, люба Магдо, втішай особливо нашу дорогу матусю, у якій теж життя нелегке, вона мала достатньо труднощів, і ми маємо бути їй вдячними.

Я сам не можу зараз їй подякувати, але як тільки обставини покращаться, і ми зможемо побачити гарний «сільський замок», настане справді чудовий безтурботний час. Хіба це були не чудові часи, які нам дарував Господь? Але сподівайся, люба Магдо, що іще кращі дні для нас настануть.

В даний час у тебе теж важке життя, але ти не сприймаєш це трагічно, бо це можна витримати найлегше. Нікому з нас не краще, от думаю про Тоні на сирій півночі. І ми не скаржимося, а терпляче чекаємо.

Щодня ти пишеш листи, а вони не доходять, це може засмутити нас обох, але ми після цього пишемо знову; колись останні листи все ж дійдуть. Ми пов'язані тісно одне з одним, відчуваємо нашу близькість, вже це приносить радість, про це я хотів би писати.

Потурбуйся про кошти, бо іншого разу найближчим часом може не бути. Через затримку пошти я не отримав також посилку від Грети з [кіно]фільмами. Один фільм я отримав на моє прохання від мого товариша і вчора три останні фільми. Три фільми я вислав Греті і фото теж. Один фільм ще у Ганне і фото теж.

Пошти від вас я взагалі не отримував від середини листопада. Якщо ти зустрінеш Грету, нагадай їй про фільм і про фото. Все решта поки що в порядку.

Ще хочу розпитати тебе, чи маєш ти гроші на подарунки до Різдва, і чи ти щось хотіла б отримати. Я знову відкладаю гроші і незабаром хочу вислати дорогій матусі 50 рейхсмарок, щоб вона купила собі гарне літнє плаття і нового капелюшка. Грошей на це повинно вистачити, чи не так? Наша мама така гарна жінка, ми гордимось нею, тому вона повинна завжди носити гарні речі; потурбуйся про це.

Ти нічого не написала, чи сподобався матері той костюм, який ти подарувала їй до дня народження. Ти повинна це надолужити. Цього місяця мама отримає вже вчетверте кошти від мене – всього вже 600 рейхсмарок. Ви їх відклали, чи витратили?

Як би я хотів точно знати, коли я можу очікувати відповідь на цього листа? Напевно, ви не отримували жодних листів авіапоштою?

Лист №6

Польова пошта

Фройляйн Магдалене Ціхон

Кьоніггютте Верхня Сілезія

Шаругопштрассе, 3

від ефрейтора Ервіна Ціхон

12/13 січня 1943 р.

Дорога Магдо!

Через те, що не маю часу, я був вимушений обірвати [попереднього] листа завчасно. Ми вже два дні в дорозі і змінюємо розташування. Зараз я сиджу в теплому бункері; вже далеко за північ, на світанку йдемо далі, але куди? Коли ми будемо на місці, настануть знову спокійні дні і тоді я продовжу писати.

Бувай, мої сердечні вітання і поцілунки, дорога Магдо, від твого Ервіна.

1. Львівський історичний музей, фондова група «Архів», листи № 1730–1756.
2. «...Хоть раз напишу тебе правду». Письма солдат вермахта из сталинградского окружения / Сост. Н.Э. Вашкау. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2013. – 135 с.
3. Бураков Ю.В. Листи учасників Сталінградської битви як історичне джерело. – Військово-науковий вісник. – Випуск 23. – Львів: АСВ, 2015. – С. 33–44.

Надійшла до редколегії 10.10.2015 р.